

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar – Olasz Tanszék
„Szinneveket tartalmazó szólások és közmondások az olaszban és a magyarban”

Jelige: il cocchino

2020. 02. 14.

I. A téma általános, elméleti megközelítése

A különféle népeket, nyelveket vizsgálva megállapítható, hogy általános hasonlóság van abban, ahogy az emberek a színeket kategorizálják.

Többféle emberi (nyelvi és nem nyelvi) képességet kell itt elválasztani. A különböző színárnyalatok közül az ember több milliót képes megkülönböztetni (nem nyelvi képesség), továbbá rengeteg színárnyalatot tud körülírni (nyelvi képesség), azaz megtörténik a nyelvenkénti lexikalizálás.

Brent Berlin és Paul Kay amerikai nyelvészek 1969-ben Alapszínnevek (Basic Color Terms: their Universality and Evolution. Berkeley and Los Angeles, University of California Press) címmel jelentették meg a színnevekkel kapcsolatos művüket. A könyvük főcíme arra utal, hogy a különböző nyelvek színnevezés-rendszereinek központi elemeivel, az úgynevezett alapszínnevekkel foglalkoztak. Alapszínneveknek nevezzük azokat a színeket, amelyek nem bonthatók további elemekre, valamint nem csak egy meghatározott körben használatosak (mint például a magyar nyelvben a szőke, ami szőrzetre, illetve a kesely, amely a lovak szőrzetére vonatkozik). Az alapszínnevekkel szembeni másik fontos elvárás még, hogy ne tartozzanak más színnevek körébe. Ennek alapján a türkiz nem alapszínnev, mert a kék egyik árnyalata.

Berlin és Kay úgy találták, hogy a világ nyelvei az alábbi tizenegy alapszínnevet különböztetik meg: fekete, fehér, piros/vörös, sárga, zöld, kék, barna, szürke, lila, rózsaszín, narancssárga. Az utóbbi kettőre a magyarban nincs alapszínnev (összetétel fejezi ki), más nyelvekben, mint például az angolban, viszont valamennyire van szó: black, white, red, yellow, green, blue, brown, grey, purple, pink, orange. Vagy akár az olaszban: nero, bianco, rosso, giallo, verde, azzurro / blu, marrone, grigio, viola / porpora, rosa, arancione.

Ezek közül az alapszínnevek közül a fehérre és a feketére esett a választásom, és a dolgozatom további részében használatukat, szófaji szerepüket szeretném összehasonlítani a magyar és olasz közmondásokban, szólásokban.

II. A világ fekete-fehérben

„A világ teremtésének a történetét (Genézis) a Biblia ószövetségi részében Mózes I. könyve az alábbiak szerint írja le: „Kezdetkor teremtette Isten az eget és a földet. A föld pusztta volt és üres, sötétség borította a mélységeket és Isten lelke lebegett a vizek fölött. Isten szól: „Legyen világosság (Fiat lux)”, és világos lett. Isten látta, hogy a világosság jó. Isten elválasztotta a világosságot a sötétségtől.”¹

A kezdetek kezdetén a fekete az első szín és rögtön negatív jelenség, a sötétség társul hozzá. A fekete ellenpólusaként azonban Isten megteremti a fényt, a ragyogást, a világosságot, amelynek a fehér szín a megtestesítője.

Ha a fekete és fehér színek elnevezéseinek eredetét nyelvi szempontból vizsgáljuk, megállapítható, hogy az olasz elődjének számító latin nyelvben a fekete és fehér színek kifejezésére két-két szó volt leginkább használatos. Ater és niger a feketéé, albus és candidus a fehéré. A fekete megjelölésére inkább a feltehetőleg etruszk eredetű ater szót használták, mivel

---

¹ Mohácsy Károly: Irodalmi szöveggyűjtemény a középiskolák 9. évfolyama számára, Krónika Nova Kiadó Kft., Budapest 2010, 38.o.

egy semleges, matt fekete színre utalt, a niger szó használata ezzel szemben jóval ritkább volt, és elsősorban „ragyogó fekete” jelentés társult hozzá. Idővel a két szóhoz kapcsolódó fekete szín más-más tartalommal bírt: az ater szó írta le a gonosz, rossz, koszos, szomorú feketét, a niger pedig a szép fekete szín jelölésére szolgált. Hasonló jelenség figyelhető meg a klasszikus latinban a fehér szín leírására szolgáló szavakkal kapcsolatban is. A gyakrabban használt albus jelöli az átlagos, semleges fehéret, a candidus pedig csillogó, fényes fehérségre utal. Ez a fajta kettősség megtalálható a régi germán nyelvekben is: ófelnémet: swarz (fakó fekete), blach (fényes fekete), wiz (matt fehér), blank (fényes fehér); ó-és középanyol: swart, blaek, wite, blank. Az évszázadok során azonban a fekete és fehér színekre vonatkozó szókincs szegényesebbé vált, és azokban a nyelvekben, amelyekben két alapszó is létezett ezeknek a színeknek a kifejezésére, csak egy maradt (német: schwarz, weiss, angol black, white (Michel Pastoureau, 2012)). Az olasz nyelvben a fekete szín kifejezésére használt nero melléknév a latin „niger” tárgyesetéből, a „nigrum” szóból származik, illetve a szótó egyezést mutat a görög νεκρός (nekrós) = morto, cadavere szó tövével. Az olaszban szintén negatív jelentés társul hozzá: a sötétség, a rossz, a gyász színe. Az olasz fehér, bianco szó az ófelnémet blank (fényes fehér) szóból származik, és eredetileg a fémekből készült fegyverek ragyogásának érzékeltetésére használták, majd fokozatosan tágabb jelentéssel kezdett el bírni és lett a legvilágosabb, legtisztább szín. A fekete, fehér a többi nyelvhez, így az olaszhoz hasonlóan a magyar nyelvben is az alapszínnevek közé tartozik. A fekete szavunk nagy valószínűséggel ugor eredetű, mivel a fekete tő megtalálható az osztják pehte, puti (fekete) szavakban. A p→f szabályos hangfejlődés és a -te képző révén alakult ki tehát a sötét szín jelölésére szolgáló fekete melléknévünk. A fehér szó bizonytalan, talán finnugor eredetű. A feh tőnek a magyarban létezik fej alakváltozata is, és ezek hasonlóságot mutatnak a lapp peju (fehér) szóval. A melléknévben az -ér képző, a h és j hangok pedig hiátustöltő szereppel bírnak (fehér, feje). Egy biztos, hogy a fehér alakváltozat már igen korán, 1055-ben A tihanyi apátság alapítólevelében is ebben a formában fordult elő: feheru(uaru rea menea hodu utu rea) 'Fehér(várra menő hadútra)' .

III. Fekete, fehér alapszínneveket tartalmazó szólások és közmondások a magyar és olasz nyelvben

A szólások és közmondások általánosságban véve egy-egy nép gondolkodását, múltjának emlékeit, évszázados tapasztalatait fejezik ki metaforikus formában. „A közmondás rövid és velős, könnyen érthető mondás, mely közönségesen a mindennapi élet valamely tapasztalati vagy gyakorlati szabályát, erkölcsi elveket, vagy bölcselmi szabályokat tartalmaz, mely a nép ajkáról szállván el, az irodalomban is megtartja népies formáját.”² A szólások pedig olyan állandósult kifejezések, „képszerű szókapcsolatok, amelyek jelentése nem következtethető ki az őt alkotó szavak jelentéséből”³. A szólások és közmondások tehát egy-egy nép kultúrájában, gondolkodásmódjában gyökereznek. Feltételezhető az, hogy - mivel az általam kiválasztott két szín, a fekete és a fehér egyetemes színszimbólum- sok szólás és közmondás létezik mindkét nyelvben az adott két színnel, illetve vannak közöttük olyanok is, amelyek hasonló, vagy teljesen azonos jelentéssel bírnak.

A magyar nyelvben a színnevek szófajukat tekintve általában melléknévek vagy főnevek. Lehetnek egytagúak, azaz egy szóból állnak, amelyeknek a jelentését módosító jelzőkkel tudjuk

² Sirisaka Andor: Magyar közmondások könyve; Letöltés helye: <https://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0004/15687.html>. Utolsó letöltés ideje: 2020. 01. 05.

³ Zanza Tv. Letöltés helye: <https://zanza.tv/fogalom/szolas>. Utolsó letöltés ideje: 2020. 01. 05.

pontosítani (sárgásfehér, kékesfekete). Jóval több közöttük azonban az összetett szó, amelyeknek az előtagja az adott szín enyhébb vagy intenzívebb árnyalatát fejezi ki (fekete: éjfelete, szurokfelete, koromfelete, fehér: tejfehér, hófehér). Az összetett szavak között igen sok az asszociatív színnév, vannak közöttük olyanok, amelyek élőlényre utalnak (csontfehér), állatra (hollófelete, kócsagfehér), növényre (ébenfelete, liliumfehér), nemes anyagra, ásványra (márványfehér, szénfelete). Ezek az összetételek sok esetben szóláshasonlatokból alakultak ki: Fehér, mint a hó=hófehér. Az olasz nyelvben a színnevek a melléknevek (aggettivi qualificativi) csoportjába tartoznak, amelyeket általában nemben és számban egyeztetünk kell a főnévvel, amelyre vonatkoznak. A bianco és a nero melléknevek kétalakúak (hímnem és nőnem egyes és többes számban), tehát tudjuk őket egyeztetni a főnévvel (aggettivi variabili). Vannak olyan színnevek is azonban, amelyek változatlanul, szótári alakjukban állnak a főnév mellett (aggettivi invariabili), mint például: rosa, viola, blu, arancio. Az olasz színnevek is lehetnek egyszerű és összetett szavak. Ez utóbbiak esetében is, a magyarhoz hasonlóan érvényesülnek a különféle típusú asszociációk: utalás földrajzi névre: (bianco di Krems=kremsi fehér), a színt alkotó kémiai elemre (bianco di piombo =ólomfehér, nero carbone=szénfelete) (Földvári Melinda, 2005).

IV. Olasz és magyar szólások, közmondások összehasonlító elemzése

Az olasz, illetve a magyar nyelvben használt szólásokban és közmondásokban a fekete és fehér színneveknek a szófaji formája és jelentése azonos vagy eltérő lehet. Mindkét nyelvben érthetjük őket konkrét, vagy átvitt értelemben is. Az olasz nyelvben használt „*Di punto in bianco*” szókapcsolatot a hirtelen (improvvisamente) cselekvések kifejezésére használják. Az olasz szólásban használt (in) *bianco* melléknév módhatározószói szerepet tölt be, azaz jelentése magyarul: hirtelen, váratlanul: Az olasz nyelvben a feketével (nero) használt „*Essere la pecora nera*” szólást egy adott társaságban lévő eltérő személyiségű emberre használják. Magyarul is mondjuk valakire : „*A család fekete báránya*”. Ebben az esetben magyar illetve olasz nyelven is a *nero* (fekete) szófaja megegyezik, hiszen mindkét szólásban melléknévként jelenik meg. A két szólás jelentése, tartalma is ugyanazt a gondolatot fejezi ki.

Szófaji és jelentésbeli hasonlóságra találunk példát a következő esetekben is. A magyarban a „*Fehér, mint a hó*” szóláshasonlatot összehasonlításra használják, általában egy fehér tárgyra, dologra. Ennek olasz nyelvi megfelelője: „*Bianco come la neve*”. Magyar illetve olasz nyelven is a *fehér* melléknévként jelenik meg. Ebben az értelemben használatos és mindkét nyelvben megtalálható a „*Fehér, mint a tej*” („*Bianco come il latte*”) szólás is. Vannak olyan további magyar szólások, amelyeknek ha nincs is konkrét olasz nyelvi megfelelőjük, az adott dologhoz történő hasonlításuk a beszélt olasz nyelvben előfordul. Ilyenek például: „*Fehér, mint a galamb*” („*bianco come il piccione*”), „*Fehér, mint a hab*” („*bianco come la schiuma*”), „*Fehér, mint a patyolat*” („*bianco come il bucato*”) illetve a „*Fehér, mint a mész*” („*bianco come il calcare*”). A fehér kifejezést átvitt értelemben is használjuk a magyar közmondásokban, ahol ez a jelző melléknévként jelenik meg: „*Fehér ház, fekete kenyér*”, kívülről fényűzésre, de a házon belül pedig éhezésre, nélkülözésre utal. Ezt a közmondást olyan helyzetekre alkalmazzák, amikor inkább a külsőségek fontosak és nem a belső értékek. Ha ez a mondás ilyen formában nincs is meg az olaszban, a „*fekete kenyér*”-re más formában történik utalás. A dialektusbeli „*Méi al pan bròn che incion*” olasz megfelelője: „*Meglio il pane nero che niente*” (meglio poco che niente). Átvitt értelmű közmondás még a magyarban: „*A fehér liliumnak is fekete az árnyéka*”. Ezekben az esetekben a fehér, a fekete (nero) melléknévként jelent meg a mondatokban. Az olasz nyelvi „*A donna bianca, bellezza non le manca*” szólásnak

bár nincs megfelelője a magyar nyelvben, a szólás által kifejezett tartalmat azonban mi is értjük, használjuk. A fehér bőr az előkelő származásra utalt, hiszen a földön dolgozó parasztemberek napbarnítottak voltak. Ezért az olasz donnákhöz hasonlóan a magyar arisztokrácia nőtagjai is védtek a bőrüket a napsütéstől egy időben. A szintén olasz szókapcsolatnak „*fumata bianca*” (decisione presa, favorevole) nincs teljesen azonos magyar nyelvi megfelelője, de amikor azt mondjuk, hogy „*Felszállt a fehér füst*” mi is döntéshozatalra, ráadásul a pápaválasztás egyik mozzanatára utalunk, amikor a konklávé fehér füsttel jelzi a Sixtus-kápolnából, hogy megválasztották az új pápát. Mindkét nyelvben van olyan szóláshasonlat is, amely finom, értékes anyaggal azonosítja a fehér színt: „*Fehér, mint az alabástrom*” (márványra hasonlító, finomra csiszolt gipsz), illetve „*Bianco come l’avorio*”(elefántcsont).

A fehér ellentéte a fekete szín. Ezt a közmondások és a szólások is érzékeltetik. Azokban a közmondásokban, szólásokban, ahol a fehér jelenik meg, ott általában a tiszta tárgyakat azonosítják a színnel. Ahol pedig a fekete az összehasonlítás alapja, általában a tisztátalan és piszkos, sötét tárgyakat, rossz dolgokat rendelik a színhez. Konkrét értelemben használjuk fekete (nero) szót a következő hasonlatokban: „*Fekete, mint a korom*” („*nero come la fuliggine*”), „*Fekete, mint az ördög*” („*nero come il diavolo*”), „*Fekete, mint a bogár*” („*nero come uno scarabeo*”) „*Fekete, mint az éjjel*” („*nero come la notte*”) illetve a „*Fekete, mint a tinta*” („*nero come l’inchostro*). Ezek a magyar szóláshasonlatok, amelyeknek nincs olasz megfelelőjük, a fekete szín igen sötét árnyalatára, illetve a pokolbeli (ördög) feketeségre utalnak.

A fekete (nero) színt használhatjuk átvitt értelemben is. Ilyen például a „*Fekete szemüvegen át nézi a világot*” („*Guarda il mondo attraverso gli occhiali neri*”) mondás, amikor egy személy egy adott dolognak csak a negatív oldalát látja. Átvitt értelemben használjuk a „*Fekete lelkű*” („*spirito nero*”) kifejezést is, hiszen képtelenség lenne egy olyan „testrész” azonosítása fekete színnel, ami nem is létezik. Így ezzel a jelzővel a rossz lelkületű, és általában pesszimista látásmódú embereket ruházzuk fel. Mindkét nyelvben nagyjából azonos jelentésben fordul elő: „*Beír a fekete könyvbe valakit*” (azt gondolja valakiről, hogy hibás, bűnös valamiben), illetve „*Essere (o segnare) sul libro nero*” (essere nella lista di qualcuno, come nemico o sgradito). Az értetlen, buta, tudatlan emberre mindkét nyelvben vannak hasonló megfogalmazású szólások: „*Azt se (m) tudja, fehér-e vagy fekete*” (alapvető vagy lényegesen különböző dolgokat is összetéveszt). Ennek olasz nyelvi megfelelői: „*Non distinguere il nero dal bianco*”, valamint „*Prendere bianco per nero*” (sbagliare, capire una cosa per un’altra). A két szín ellentétére épülő másik ilyen szólás a magyarban: „*A fehérét is feketének mondja*” (hazudik, meghamisítja a tényeket). Az olasz szólások között pedig a következő példákat találjuk még az ilyenfajta ellentétpárokra: „*Anche le mucche nere danno il latte bianco*” (*le differenze fisiche non danno differenze di contenuto*), „*Da un uovo bianco pulcin nero*” (*A volte genitori onesti hanno figli dalle caratteristiche opposte*), vagy „*Az olcsó húsnak híg a leve*” olasz nyelvi megfelelője: „*È meglio il pan nero che dura, che il bianco che si finisce* (*Meglio acquistare qualcosa che dura nel tempo invece di qualcosa che si usura più velocemente*)”⁴. A fekete (nero) szó szófaja ezekben a mondatokban is, a fehérhez hasonlóan, mindkét nyelvben melléknévi és főnévi értelemben áll.

---

⁴ <http://www.italyamonews.com/2015/11/05/modi-di-dire-con-i-colori-bianco-e-nero/>

És azért, hogy mindazt, amit fentebb írtam, el lehessen olvasni, nem tettem mást, mint ahogy az olasz nyelv mondja: Ho messo *nero su bianco*, azaz fekete betűket vettem fehér papírra.⁵

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bárdosi Vilmos: Magyar szólások, közmondások adatbázisa.
https://baranyilaszlozsolt.com/pciskola/TAMOP-4_2_5-09_Magyar_szolasok_kozmondasok_adatbazisa.pdf . Utolsó letöltés ideje: 2020. 02. 12.
- Bianco. <https://www.etimoitaliano.it/2015/03/bianco.html> Utolsó letöltés ideje: 2020. 01. 05.
- Fehér. <https://m.nyest.hu/hirek/mitol-szines>. Utolsó letöltés ideje: 2020. 01. 05.
- Fekete. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/f-F2003/fekete-F2087/>. Utolsó letöltés ideje: 2020. 01. 05.
- Földvári Melinda: Színnév-Színszótár 2005. <http://www.szintan.hu/nev11.htm>
- Michel Pastoureau: A fekete, Egy szín története, Kalligram 2012, 33-34.o; 36.o.)
- Modi di dire con i colori bianco e nero. <http://www.italyamonews.com/2015/11/05/modi-di-dire-con-i-colori-bianco-e-nero/>. Utolsó letöltés ideje: 2020. 02.12.
- Nero. <https://www.etimoitaliano.it/2016/10/nero.html>, Utolsó letöltés ideje: 2020. 01. 05.
- Parole pensate-Modi di dire. <https://kano66.wordpress.com/modi-di-dire/>. Utolsó letöltés ideje: 2020. 02.12.
- Proverbi e Modi di Dire su Farina e Pane. <http://www.castelsanpietroterme.info/proverbi-e-modi-di-dire-su-farina-e-pane>. Utolsó letöltés ideje: 2020. 02.12.
- Sirisaka Andor: Magyar közmondások könyve.
<https://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0004/15687.htm>. Utolsó letöltés ideje: 2020. 01. 05.
- Zanza TV. <https://zanza.tv/fogalom/szolas>. Utolsó letöltés ideje: 2020. 01. 05.

---

⁵ Mettere nero su bianco: Mettere per iscritto.